

จดหมายเหตุ

เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ

พิมพ์ในวารพระราชทานเพลิงศพ

นายพลเรือตรี พระยาราชวังสรรค์ (เต็ม บุนนรัตพันธ์)

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

คุณหญิงทองคำ ราชวงศ์ธรรมศาสตร์, พร้อมด้วยบุตรธิดาจะทำการปลงศพนายพลเรือตรี พระยาราชวงศ์ธรรมศาสตร์ (เต็ม บุญยรัตพันธุ์) มาแจ้งความยังหอพระสมุดสำหรับพระนคร ว่ามีศิรททาจะพิมพ์หนังสือแจกเนื่องในกุศลทักษิณานุปทานที่จะบำเพ็ญในงานศพสักเรื่อง ๓ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือแจกดังกล่าวพิมพ์ให้

ข้าพเจ้าเลือกเรื่องหนังสือ คิดว่าพระยาราชวงศ์ธรรมศาสตร์ (เต็ม บุญยรัตพันธุ์) เป็นหลานเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก เคยได้ยืมลูกหลานของท่านมาถามทหออพระสมุด ฯ ครั้งหนึ่ง ว่ามีจดหมายเหตุอันเนื่องด้วยเรื่องประวัติของเจ้าพระยาภูธราภัยอยู่บ้างหรือไม่ อยากจะให้พิมพ์ ครั้งนั้นข้าพเจ้าจึงเลือกหาจดหมายเหตุอันเนื่องด้วยประวัติของเจ้าพระยาภูธราภัย พบมีอยู่ในหนังสือวชิรญาณเรื่อง ๓ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุญยรัตพันธุ์) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชวราณกุล ซึ่งเป็นบุตรของท่าน แต่งเล่าเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัย เป็นแม่ทัพยกไปรบช่อ เมื่อขกัญ พ. ศ. ๒๔๓๘ ส่งให้หอพระสมุด ฯ พิมพ์ไว้ ข้าพเจ้านึกว่าถ้าพิมพ์แจกในงานศพของพระยาราชวงศ์ธรรมศาสตร์ (เต็ม บุญยรัตพันธุ์) ก็เห็นจะเหมาะดี เสียคายที่จดหมายเหตุนั้น เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชแต่งค้างหาหมคเรื่องไม่ ข้าพเจ้าจึงตัดเอาเรื่องมูลเหตุที่พิชช่อซึ่งข้าพเจ้าได้แต่งตนเองมาพิมพ์ไว้ข้างตอนต้นด้วยอีกตอนหนึ่ง พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของท่านผู้อ่าน

๗
อนึ่งในการพิมพ์หนังสือเรื่องน เจ้าภาพได้เรียงประวัติผู้มรณะ
ภาพส่งมาขอให้พิมพ์ลงไว้เป็นที่รูกกด้วย ข้าพเจ้าได้ตรวจดูเห็นว่า
ประวัติที่เรียงมาเรียบร้อยบริบูรณ์อยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นที่จะต้อง
เปลี่ยนแปลงแก้ไขอันใด จึงให้พิมพ์ลงไว้ต่อท้ายค่านาน

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณคุณยรรยาคีตกษิณานุปทาน ซึ่งคุณหญิง
ทองคำ ได้บำเพ็ญเป็นการฉลองคุณท่านผู้เป็นสามี เลขตรีดา
ซึ่งสนองคุณพระยาราชวงศ์ผู้บิดา กษัตริย์ พิมพ์หนังสือเรื่องนให้
แพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้อ่านหนังสือไปอ่าน ก็คงจะยินดี
อนุโมทนาด้วย

๑๖ ๒๖ พฤษภาคม สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

เจ้าพนักงานหอสมุด

TUDC

26/09/2563

นายพลเรอตร์ พระยาราชาวังสรรค์

พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๔๖๔

ประวัติพระยาราชาวงศ์

นายพลเรือตรี พระยาราชาวงศ์ (เต็ม บุษยรัตพันธ์) ทจ, ทม, ตช, รจม, รัตน วปร, ๓ ราชองครักษ์ องคมนตรี เกิดที่บ้าน คลองสะพานหิน กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๓๗ เมษายน ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ (พ.ศ. ๒๔๑๒) เป็นบุตรนายจ้าง (กลิ่น บุษยรัตพันธ์) บุตรเจ้าพระยาภูธราภัยทสมุหนายก มารดาชอเกสร เมื่ออายุเจริญชน บวชเป็นสามเณรอยู่วัดเคอรวลย์ ได้เล่าเรียนอักษรสมัยในสำนัก พระเทพกระวี (นิม) วัดเคอรวลย์วรวิหาร ครั้นถึงบวช พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุ ๑๗ ปี ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่ในเวรศักดิ์ ได้รับพระราชทาน เบี้ยหวัดบวช ๓ ตำลึงอยู่ ๓ ปี แล้วเลื่อนขึ้นบวช ๕ ตำลึงอยู่ ๒ ปี บวช ๗ ตำลึงอยู่ ๑ ปี บวช ๑ ชั่ง ๕ ตำลึงอยู่ ๑

ถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายรองกวด มหาดเล็กเวรฤทธิอยู่ ๒๕ วัน ถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน สัญญาบัตรเลื่อนเป็นนายสนิทมหาดเล็กหุ้มแพรเวรศักดิ์ ในพ.ศ. นี้ได้ เปลี่ยนแปลงประเพณีพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นเงินเดือน ตำแหน่ง หุ้มแพร นายสนิทหุ้มแพรได้รับพระราชทานเดือนละ ๔๐ บาท

ในระหว่างนั้นนายสนิทได้มีหน้าที่ราชการหลายอย่าง คือเป็นมหาดเล็ก รายงานตรวจการก่อสร้างถาวรวัตถุทั่วมหาธาตุ ได้ตรวจราชการศาล

ในเวลาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นเสนาบดี
 กระทรวงยุติธรรม แลได้ไปตรวจสืบราชการกับเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์
 วิวัฒน์มณฑลนครศรีธรรมราชตลอดถึงเมืองไทรบุรี ในการที่ราษฎร
 อพยบครอบครัวไปต่างเมือง ถึงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาอนุญาตให้คนเป็นจมนราชามาตย์
 ปลัดกรมพระตำรวจในซ้าย ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๗๐ บาท
 ถึงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้เป็นนายช่างทำการที่พระราชวังสวนกุหลาบ คือตัดถนนเขมรมาศนอก
 กว้าง ๒๕ วา ยาว ๑๕ เส้น ตั้งแต่ถนนดวงตะวันในไปถึงสะพานมัสยิด
 ตัดทางถมดินปูอิฐทำรางน้ำแล้วเสร็จ ทำถนนคอเสื้อแต่คลองท่อทอง
 ไปจดคลองเปรมประชากร ตัดทางถมดินปูอิฐ แล้วขุดคลองลำปรัด
 แต่ถนนลูกหลวงผ่านคลองบ้านขวนคลองผดุงไปจดคลองขื่อท่าริมทาง
 รถไฟสายนครราชสีมา แลมีหน้าทรมหาสวนที่เขากบ เมื่อเวลาเป็น
 นายช่างไปรับราชการที่วังสวนกุหลาบ โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินใน
 พระคลังข้างที่เป็นค่าพาหนะไปมาเดือนละ ๖๐ บาท รวมทั้งเงินเดือนด้วย
 เป็นเดือนละ ๑๕๐ บาท ได้รับพระราชทานบำเหน็จของบวรหนึ่งลงยา
 กลักไม้ขีดไฟหนึ่งลงยา มีพระบรมนามาภิไธยย่อ (จปร) ดมช่อมือ
 เข็ดทองลงยา มีพระบรมนามาภิไธยย่อเหมือนกัน กับเงินในส่วนพระองค์
 อีก ๓๐๐ บาทเป็นรางวัลพิเศษสำหรับนายช่าง แลส่งมอบเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ
 อีกบางอย่าง

ถึงวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับราชการอยู่ในกระทรวงทหารเรือ ได้เป็นที่นายนาวาตรี ตำแหน่งปลัดกรมในกองทะเลเขื่อนกรุงเทพฯ ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๒๐๐ บาท แต่ยังคงมีตำแหน่งในกรมพระตำรวจด้วย ถึงวันที่ ๒๓ ตุลาคม โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็นพระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวร คงรับราชการอยู่ในกระทรวงทหารเรือแลกรมพระตำรวจ

ถึงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรยศเป็นนายนาวาตรีในกระทรวงทหารเรือ คงรับราชการอยู่ในกรมทะเลเขื่อนกรุงเทพฯ นั้น

ถึงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรยศเป็นนายนาวาโท คงรับราชการอยู่ในกองทะเลเขื่อน

ถึงวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บังคับการกองทหารเรือมณฑลจันทบุรี รับราชการอยู่ในมณฑลนั้น ๓ ปี

ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้กลับเข้ามารับราชการที่กรุงเทพฯ ในตำแหน่งหน้าที่ปลัดกรมฯ ทหารเรือชายทะเล

ถึงวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรยศเป็นนายนาวาเอก คงรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมนั้น

ครั้นถึงวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรขึ้นตาศักดิ์เป็นพระยาราชวังสรรค์ คงอยู่ในตำแหน่งปลัดกรม

ตามเดิม

ถึงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ไปรตเกล้า ๆ ให้เป็นผู้บัญชาการ
กรมทหารเรือชายทะเล ถึงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ ไปรตเกล้า ๆ
ให้เป็นราชองครักษ์เวร

ต่อมาถึงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ๆ ให้เป็นตุลาการศาลกรมบัญชาการทหารเรือ ได้รับพระราชทาน
ยศเลื่อนชั้นเป็นนายพลเรือตรี ต่อมาถึงวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ตั้งเป็นองคมนตรี

ในระหว่างที่พระยาราชวังสรรค์ได้รับราชการอยู่นั้น มีบำเหน็จ
ความชอบหลายครั้ง ได้รับพระราชทานพานทองแลเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ทุติยจุลจอมเกล้า แลเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๒ ทวีติ
ยาภรณ์ แลช้างเผือกชั้นที่ ๓ ตริตาภรณ์ เหรียญรัตนาภรณ์ในรัชกาล
ปัจจุบันชั้นที่ ๓ แลเหรียญจักรมาลา เหรียญราชรุจิทอง กษัตริย์เหรียญ
ที่รฤกในการพระราชพิธีต่าง ๆ ตามบันดาศักดิ์อีกหลายอย่าง

พระยาราชวังสรรค์ได้แต่งงารกษัตริย์หญิงทองคำ มีบุตรธิดา
รวม ๖ คน คือ

- ๑ สุพรรณ บุณยรัตพันธ์
- ๒ รองอำมาตย์โท ขุนรักษันรา (เต็ม บุณยรัตพันธ์) ต จ, ข ม,
- ๓ รองอำมาตย์ตรี คือ บุณยรัตพันธ์
- ๔ อรุโณ บุณยรัตพันธ์
- ๕ สุพรรณ บุณยรัตพันธ์
- ๖ ทองใบ บุณยรัตพันธ์

แล่มบุตรด้วยภรรยาอื่นอีกคน ๑ คือ นายร้อยโท เตียบ บุษย

รัตนธ

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ พระยาราชวังสรรค์เริ่มมีอาการช่วยกระเสาะกระแสะ

เกี่ยวในทางอุจจาระธาตุพิการ ต่อมาถึงวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

อาการช่วยกลายเป็นทางอัมพาตอย่างแรง ครั้นถึงวันที่ ๑๓ กรกฎาคม

พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๒ นาฬิกาก่อนเที่ยง พระยาราชวังสรรค์ถึงแก่อนิจกรรม

อายุได้ ๕๓ ปี เวลาพระราชทานน้ำอาบศพ มีกลองชนะเขี้ยว ๖ จำปี ๑

หีบทองลายก้านขด ชั้นรองหีบ ๒ ชั้น ฉัตรเบญจาตั้ง ๔ เป็นเกียรติยศ

อนึ่งเมื่อเวลาพระยาราชวังสรรค์ช่วยหนักใกล้แก่จะถึง ๑๓ นิจกรรม

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ได้

ทรงพระกรุณาเสด็จไปเยี่ยมเมื่อใดทรงทราบข่าว พระยาราชวังสรรค์

จึงได้กราบทูลฝากฝังศพแลศรอบครว ส้มเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนคร

สวรรค์วรพินิตได้ทรงรับเป็นพระอริราชศึกการศพตลอดจนถึงวันพระราชทาน

เพลิง นอกจากนั้นแล้วยังได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปทรงบำเพ็ญพระกุศล

ประทานแก่ศพพระยาราชวังสรรค์เมื่อวันทำบุญ สัตตมวาร บัญญาสมวาร

ศตมวาร ตลอดจนการศพเมื่อจะได้รับพระราชทานเพลิงด้วย

สิ้นประวัติพระยาราชวังสรรค์เพียงนี้

(สำเนา)

กรมราชเลขาธิการ

ที่ ๘๗/๘๓๗

พระราชวังบางปะอิน

วันที่ ๓๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๖๕

แจ้งความมายัง คุณหญิงทองคำ ราชวงศ์

ด้วยได้ทรงทราบข่าวลือของอุลัพระบาทว่า นายพลเรือตรี พระยา
ราชวงศ์ ถึงอนิจกรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าแสดงความ
เสียพระราชหฤทัยมายังท่าน/

(ลงพระนาม) ธานี นีวัต

ลงนามแทนราชเลขาธิการ

สารบัญ

ตอนที่ ๑	อธิบายว่าด้วยตอนที่ ๓ เกิดศึกช่อ	หน้า	๑
ตอนที่ ๒	อธิบายว่าด้วยพวกช่อ	”	๕
ตอนที่ ๓	ว่าด้วยปราบช่อครั้งแรก	”	๗
ตอนที่ ๔	เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบช่อ	”	๓๓

จดหมายเหตุเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ

ตอนที่ ๑ อธิบายว่าด้วยท้องที่ ๆ เกิดศึกฮ่อ

ท้องที่อันเป็นข้อเกิดศึกฮ่ออยู่ตรงชายแดนของประเทศทั้ง ๕ คือ อยู่ข้างใต้ของประเทศจีน อยู่ข้างเหนือของประเทศสยาม อยู่ข้างตะวันออกของประเทศพม่า แลอยู่ข้างตะวันตกของประเทศญวน ในท้องที่ ๆ กล่าวมา เดิมเป็นภูมิลำเนาของชนชาติไทยน้อยที่ไต่ลงมาเป็นใหญ่ในประเทศสยามนี้ นามอาณาเขตรเรียกว่าสิบสองจุไทย (มาแต่คำว่า สิบสองเจ้าไทย เพราะเคยมีเมืองเจ้าปกครองสิบสองแห่ง) เขตแดน เดิมเห็นจะกว้างใหญ่ พวกไทยในถิ่นนั้นจึงกำลังสามารถลงมาชิงได้ แดนขอม แล้วตั้งประเทศลานช้างแลประเทศลานนา ตลอดลงมาจน สยามประเทศเป็นแผ่นดินไทย บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่พวกไทยโดย มากพากันอพยพลงมาอยู่เสียทางข้างใต้ อันเป็นที่บริบูรณ์กว่าภูมิลำเนาเดิมนั่นเอง จึงเป็นเหตุให้กำลังเมืองสิบสองจุไทยลดถอยน้อยลง ประเทศที่ใกล้เคียงก็ถูกรุกเขตรแดนเข้าไปโดยลำดับ จนแดนสิบสอง จุไทยที่เหลืออยู่มีแต่เมืองน้อย ๆ แยกกันเป็น ๓ ภาค ๆ ตะวันตกที่ต่อแดน พม่าเรียกว่าสิบสองปันนา ภาคกลางที่ต่อแดนจีนคงเรียกว่าสิบสองจุไทย ภาคตะวันออกที่ต่อแดนญวนเรียกว่าเมืองพวน พวกไทยที่เป็นชาวเมือง

ในท้องที่ ๓ ภาคนั้นก็ได้ออกต่างกัน พวกชาวสิบสองปันนาได้ออกว่าลือ
 พวกชาวสิบสองจุไทยได้ออกว่าผู้ไทย พวกชาวเมืองพวนได้ออกว่าลาวพวน
 แต่พูดภาษาไทยแลถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้ง ๓ พวก

ในสมัยเมื่อพวกไทยที่ลงมาตั้งประเทศลานช้างมีอำนาจมาก ได้
 ยานเมืองพวกไทยทั้ง ๓ ภาคที่กล่าวมาไว้ในอำนาจกรุงศรีรัตนาคณหุตทั้ง
 หมด ครั้นพม่ามีอำนาจขึ้น พม่าจึงเอาแดนสิบสองปันนาไปเป็นของพม่า
 ต่อมาเมื่อพวกเมืองจู่ไต่ครองเมืองจีน ๆ ขยายอำนาจเข้ามาปกคลุมเอาทั้ง
 แดนสิบสองปันนาและสิบสองจุไทยไปขึ้นต่อจีนด้วย มาถึงสมัยเมื่อ
 ญวนมีอำนาจขึ้น ญวนก็เข้ามาปกคลุมเอาเมืองในแดนพวนไปเป็นเมือง
 จีน เพราะเมืองในแดนทั้งสองนั้นเป็นแต่เมืองน้อย ๆ อยู่ชายแดนห่าง
 ไกลเมืองหลวงพระบาง อันเป็นราชธานีกรุงศรีรัตนาคณหุตในสมัยนั้น
 อำนาจประเทศไหนมาถึงตัวพวกท้าวขุนที่ครองเมืองเห็นว่าจะสู้ไม่ไหวก็
 “ทูล” คอยยอมอยู่ในอำนาจ พอให้พินภัย ทางกรุงศรีรัตนาคณหุตอัน
 เคยขึ้นมาแต่เดิมก็คงยอมขึ้นอยู่อย่างแต่ก่อน เมืองในแดนสิบสองจุไทย
 แลเมืองพวนจึงมักเป็นเมืองขึ้นหลายเจ้า เรียกกันว่าเมืองสองฝ่ายพา
 เว้นแต่เหล่าเมืองที่อยู่ชิดเมืองหลวงพระบาง เจ้ากรุงศรีรัตนาคณหุต
 ตั้งท้าวพระยาออกไปเป็นตำแหน่งหัวพันปกครอง เดิมมี ๕ เมืองแล้ว
 เพิ่มขึ้นอีกเมือง ๓ เรียกว่าเมืองหวพันห้าทั้งหก กรุงศรีรัตนาคณหุต
 ปกครองไว้ได้แต่ฝ่ายเดียว ต่อมากรุงศรีรัตนาคณหุตเกิดแยกกันเป็น

๒ อาณาเขต เจ้านครหลวงพระบางเป็นใหญ่ในอาณาเขตฝ่ายเหนือ
 เจ้านครเวียงจันทน์เป็นใหญ่ในอาณาเขตฝ่ายใต้ เมืองสิบสองจุไทย
 อยู่ใกล้ทางเมืองหลวงพระบาง ก็ขึ้นต่อเจ้านครหลวงพระบาง ส่วนเมือง
 พวนอยู่ใกล้ทางเมืองเวียงจันทน์ ก็ขึ้นต่อเจ้านครเวียงจันทน์สืบมา แต่
 ครั้งเมืองหลวงพระบางแลเมืองเวียงจันทน์ยังเป็นอิสระ ในสมัยเมืองกรุง
 ศรีอยุธยาเป็นราชธานี มาจนเป็นประเทศราชชนกรุงสยามในชั้นกรุงรัตน
 โกสินทร ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนุวงศ์ซึ่งครองเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ
 เอาเมืองพวนกับเมืองหัวพันห้าทั้งหกไป แลกความอดทนของญวน ๆ ก็
 แต่งข้าหลวงเข้ามาอยู่กำกับ แต่เมื่อไทยปราบปรามพวกขบถรายกายแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร
 เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองพวน ให้เจ้าพระยาธรรมมา
 (สมบุญ) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองหัวพันห้าทั้งหก พวกข้าหลวงญวน
 ก็กลับไปหมด ครั้นนั้นโปรดฯ ให้เลิกประเทศราชเวียงจันทน์เสีย เอา
 หัวเมืองตามริมลำน้ำโขงอันเคยขึ้นเมืองเวียงจันทน์อยู่แต่ก่อนมาขึ้นกรุง
 เทพฯ แลเมืองพวนนั้นพระราชทานให้เป็นเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบาง
 ต่อมา ค่ายเจ้านครหลวงพระบางชอบตรงแลมีความชอบในครั้งนั้น แต่
 เพราะเขตแดนเมืองสิบสองจุไทยแลเมืองพวนกว้างใหญ่ ทางที่จะไป
 ถึงกักกันการ เมืองหลวงพระบางไม่มีกำลังพอที่จะปกครองรักษา ครั้นสิ้น
 ศักดิ์สงครามแล้ว ญวนก็มาเกลี้ยกล่อมพวกท้าวขุนเจ้าเมืองพวนไปเป็น

สองฝ่ายพ้ออีก ๒ ค่ายเมืองพวนอยู่ใกล้ชีวิตตึกกับแดนญวน เรื่องต้น
 คำนานส่วนท้องที่ ในสมัยเมื่อก่อนจะเกิดศึกช้อมีเนือความตั้งแสดคงมา
 ยังมีเรื่องตำนานอื่นว่าด้วยพวกชาวเมืองในแดนสิบสองจุไทยกับแดน
 เมืองพวนอีกส่วน ๓ ในท้องที่เหล่านั้นพวกชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่
 โดยมากก็จริง แต่ยังมีชนชาติอื่นอีก คือพวกข้าชาติ ๑ พวกข่านเป็น
 เชื้อสายพวกขอมเดิม เมื่อไทยลงมาซึ่งได้ดินแดนก็ได้พวกขอมในท้อง
 ที่ไว้เป็นเชลย พวกเชื้อสายขอมซึ่งเรียกว่าข่า จึงเป็นคนสำหรับพวก
 ไทยใช้สอยสืบมาจนเป็นประเพณีในเมืองหลวงพระบาง นอกจากพวกข่า
 ยังมีเชื้อสายพวกจีนซึ่งอพยพหลบหนีมาแต่ครั้งพวกเม่งจูได้เป็นใหญ่ใน
 เมืองจีน แต่เมื่อมาอยู่ทางนี้แล้วมานิยมต่างกันจึงกลายเป็นไปเป็น ๒ พวก ๑
 อยู่สมรสปะปนกับพวกไทย ลูกหลานที่เกิดมาพูดภาษาไทยแลประพฤติ
 เป็นไทย คงรักษาขนบธรรมเนียมจีนอยู่แต่บางอย่าง จีนอีกพวก ๑ เทียว
 อยู่ตามภูเขาค้ำลำปางพวกของตนไม่ปะปนกับพวกไทย ครั้นนานมาจึง
 ได้เข้ามาว่าแม่แลเข้าเป็นต้น ยังพวกญวนอีกพวก ๑ ซึ่งอพยพหนีภัยมา
 ครั้งเกิดขบถในเมืองญวนเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราช
 ธานีในสยามประเทศนี้ ก็มาอยู่ปะปนกับพวกไทยทางเมืองพวนจนเกิด
 เชื้อสายสืบมา เพราะเหตุที่ชาวเมืองปะปนเป็นเชื้อสายหลายชาติ แล
 ทำเลท้องที่ก็อยู่ในระหว่างประเทศใหญ่ พวกชาวสิบสองจุไทยกับชาว
 เมืองพวน จึงไปมาค้าขายกันกับเมืองจีนเมืองญวนแลเมืองไทยในราช
 อาณาเขตรสยาม

ตอนที่ ๒ อธิบายว่าด้วยพวกฮ้อ

มนุษย์จำพวกที่เรียกกันว่า “ฮ้อ” นี้ เรามักเข้าใจกันแต่ก่อนว่า เป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก เมื่อครั้งปลายฮ้อคราว พ.ศ. ๒๔๓๘ พระยามหาอำมาตย์ (ชั้น กัลยาณมิตร) จึงได้ฮ้อส่งลงมายังกรุงเทพฯ ฯ มีเสียงกระซิบนิทานกันว่า พระยามหาอำมาตย์จึงแจกส่งลงมาลวงว่าฮ้อ เพราะผู้ทนิทานนั้นหาความรู้ความจริงไม่ ว่าฮ้อมันก็เจกนั้นเอง เป็นแต่พวกไทยทางฝ่ายเหนือไม่เรียกว่าเจก เขาเรียกว่าฮ้อมาแต่โบราณ แม้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ซึ่งกล่าวถึงเรื่องจีนตเมืองพม่าเมื่อ ตอนก่อนศึกอะแซห่วนก็เรียกว่าฮ้อตามคำไทยข้างฝ่ายเหนือ ข้างที่ คำที่เรียกว่าฮ้อนั้น ชั้นเดิมทีเดียวจะหมายความว่าพวกมุงโคลที่ไต่เป็นใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์หงวน ถ้ามีฉนั้นจะหมายความว่าพวกเม่งจูที่ไต่เป็นใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์ไต้เซง เรียกให้ผิดกับจีนก็อาจจะเป็นไต้ แต่ในชั้นหลังมาพวกชาวลานข้างแลลานนาในมณฑลภาคพายัพเรียกบรรดาเจก (ทั้งจีนแลเม่งจู) ที่ลงมาทางบกแต่ฝ่ายเหนือว่าฮ้อตามอย่างโบราณ เรียกพวกเจกที่ขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ฯ ว่าจีนญาเจกตามคำชาวกรุงเทพฯ ฯ จึงชวนให้ชาวกรุงเทพฯ ฯ เข้าใจว่าฮ้อเป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก

พวกฮ้อที่มารบกับไทยนั้น ที่จริงเป็นจีนแท้ที่เดียว เดิมจีนพวกนั้นเป็นขบถ เรียกพวกของตนว่า “ไต้เผง” หมายถึงชิงเมืองจีนจากอำนาจพวกเม่งจู ^{TUDC} เกิดรบพุ่งกันในเมืองจีนเป็นการใหญ่หลวง ในที่ ^{26/09/2563}

ได้นามว่าฮ่องดำพวก ๑ ฮ่องเหลืองพวก ๑ แต่ขึ้นมา อยู่มาฉวน
 เกดยกล้อมยอมให้พวกฮ้อปกครองเมืองเลากายชนต่อฉวน ฝ่ายพวก
 ฮ่องเหลืองไม่มีบ้านเมืองอยู่เป็นหลักแหล่งเหมือนพวกฮ้อดำ จึง
 ประพฤติเป็นโจรคุ่มกำลังเที่ยวตีปล้นบ้านเมืองในแดนสิบสองจุไทยแล
 เมืองพวน แห่งใดต่อสู้ถ้าแพ้ฮ้อ ๆ ก็จับเหล่าตัวนายที่เป็นหัวหน้าฆ่าเสีย
 แล้วเก็บบริวารทรัพย์สินสมบัติแลจับลูกหลานฆ่าไฟระเป็นเชลย ใครมี
 ทรัพย์สินยอมเสียค่าไถ่ตัวฮ้อก็ปล่อยตัวไป ที่ไม่สามารถจะไถ่ตัวได้ก็
 เอาไปแปลงเป็นฮ้อไว้ใช้สอยเป็นกำลัง ถ้าแห่งใดยอมทูลไม่ต่อสู้พวก
 ฮ้อก็เป็นแต่กระเกณฑ์ใช้เป็นกำลังพาหนะ พวกฮ่องเหลืองเที่ยวตีบ้าน
 เมืองโดยอาการตั้งกล่าวมานี้ ตั้งแต่แรกในรัชกาลที่ ๕ ได้หัวเมืองใน
 แดนสิบสองจุไทยแลแดนเมืองฉวนหลายเมือง ถึงบระกา พ.ศ. ๒๔๑๖
 ฮ้อยกลงมาตีเมืองพวน ท้าวชนตเจ้าเมืองเชียงขวางอินเป็นเมืองหลวง
 ในแดนพวนให้ไปขอกำลังฉวนมาช่วย ฉวนให้กองทัพมากี่พันแพ้
 ฮ้อ ๆ จึงได้เมืองเชียงขวางแล้วปราบปรามแดนพวนไว้ได้ในอำนาจทั้ง
 หมด แล้วจึงลงมาตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ทุ่งเชียงคำ อินเป็นต้นทางที่จะ
 ลงมาทางหัวเมืองริมแม่น้ำโขง แลจะไปตีเมืองหลวงพระบางต่อไป

๑ ตามฝรั่งกล่าว ว่าปวงนั้นชื่อพวกธงดำ ลิวตายนเป็นพวกธงเหลือง แต่ตาม
 ที่พวกฮ้อตัวนายให้การแก่กองทัพไทยกลับไป เห็นว่าจะถูกอย่างพรรคฮ้อว่า

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยปราบฮ่อครั้งแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘

เมื่อขจือ พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลที่ ๕ ฮ่อเตรียมทัพ
 ที่ทุ่งเชียงคำจะยกลงมาทางเมืองเวียงจันทน์ มาตีเมืองหนองคายทัพ ๑
 จะยกไปทางเมืองหวนพันห้าทั้งหกไปตีเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑ ชาว
 ทัพฮ่อเตรียมจะยกกองทัพเข้ามาครั้งนี้ กรมการเมืองหนองคายได้ทราบ
 ความจากพวกท้าวขุนเมืองพวนทแตกหนีเข้ามาอาศัยอยู่เมืองหนองคาย
 จึงบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ๑ ถึงพร้อมกษัตริย์บอกเจ้านครหลวงพระบาง
 ขณะนั้นพระยามหาอำมาตย์ (สน กัลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงขึ้นไป
 สักเลขอยู่ในมณฑลอุบล จึงโปรด ๑ ให้พระยามหาอำมาตย์เกณฑ์
 กำลังมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็จ แลมณฑลอุบล เป็นกองทัพ ๑
 ให้พระยานครราชสีมา (เมฆ) เกณฑ์กำลังนครราชสีมาเป็นกองทัพ
 อีกทัพ ๑ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปป้องกันเมือง
 หนองคาย แลโปรด ๑ ให้เกณฑ์กำลังมณฑลพิษณุโลกเข้ากองทัพ
 ให้พระยาพิไชย (คึก)คุมขึ้นไปช่วยป้องกันเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑
 ฝ่ายทางกรุงเทพฯ ๑ โปรดให้เกณฑ์กำลังเข้ากองทัพ ให้เจ้าพระยาภู
 ธรราชย์ที่สมุหนายกเป็นแม่ทัพ ยกไปปราบฮ่อทางเมืองหลวงพระบาง
 ทัพ ๑ โปรด ๑ ให้เจ้าพระยาหินทรคึกคิธำรงเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮ่อ
 ทางเมืองหนองคายทัพ ๑

เมื่อกองทัพพระยามหาอำมาตย์ยกขึ้นไปถึงเมืองหนองคาย ชั่วก็
ลงมาถึงฝั่งน้ำโขงปากโนน ตั้งค่ายอยู่ที่วัดจันทน์ในเมืองเวียงจันทน์
แห่ง ๑ ที่บ้านสี่ฐานแห่ง ๑ ที่บ้านโพนทวนาเลาแห่ง ๑ แล้วข้ามปาก
มาตีเมืองปากเหืองแตกเมือง ๑ พระยามหาอำมาตย์กับพระยานคร
ราชสีมา (เมฆ) พระพรหมภักดี (กาจ สิงหเสนี) ยกยัตริเมือง
นครราชสีมา ยกขึ้นไปเตรียมพุ่งกับพวกช่อ ๆ ต่อสู้อยู่วัน ๑ ก็แตกหนีไป
หมด จับเป็นได้ก็มาก

กองทัพเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงยกออกจากกรุงเทพฯ ๗ โดย
ทางเรือ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๓๘ ตั้งโขนทวาร
ที่เหนือท่าขุนนาง เล็งจลส่งกองทัพที่ท้าวราชวรดิษฐ์ตามประเพณี
โบราณ กองทัพขึ้นไปตั้งประชุมพลที่ค่ายลหาคพระยาทศแขวงเมือง
สระบุรี แล้วยกเป็นกองทัพยกขึ้นไปเมืองนครราชสีมาทางดงพระยาไฟ
เมื่อกองทัพเจ้าพระยามหินทร ๗ ยกไปแล้ว ได้ข่าวมาถึงกรุงเทพฯ ๗
ว่าพวกช่อที่ลงมาทางเมืองหนองคายแตกทัพพระยามหาอำมาตย์ไปหมด
แล้ว เห็นไม่จำเป็นจะให้กองทัพใหญ่ขึ้นไป จึงมีตราให้หากองทัพ
เจ้าพระยามหินทร ๗ กลับมาจากเมืองผไทสมัน กองทัพเจ้าพระยา
ภูธราภัยนั้นยกออกจากกรุงเทพฯ ๗ เหมือนอย่างครั้งกองทัพเจ้าพระยา

๑ เป็นบุตรเจ้าพระยาบรมราช แก้ว ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาปลัดแลเป็นพระยา
นครราชสีมา แล้วเป็นพระยานครราชเสนี จางวาง

มหินทร ฯ เมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๓๓ ขึ้น ๓๓ ค่ำ ไปตั้งประชุมพล
ที่เมืองพิไชย แล้วยกกองทัพเดินทางยกต่อไป

ฝ่ายกองทัพพระยาพิไชย (ดิศ) ซึ่งได้ยกล่วงหน้าขึ้นไปก่อน ไปถึง
เมืองหลวงพระบางได้ทราบว่ากองทัพช่อมาตั้งอยู่ที่เมืองเวียงกตในแขวง
หวงพันห้าท่งหก พระยาพิไชยก็รีบยกขึ้นไปจากเมืองหลวงพระบางไป
พบกองทัพช่อได้รบกันเมื่อเดือน ๑๒ ปีกญ แต่กำลังกองทัพพระยา
พิไชยไม่พอจะตีช่อให้แตกไปได้ จึงตั้งมั่นรักษาต่านอยู่ เมื่อเจ้าพระยา
ภูธราภัยขึ้นไปถึงเมืองพิไชย ได้ทราบว่าพระยาพิไชยรบพุ่งติดพันอยู่กับ
พวกช่อ จึงจัดกองทัพให้พระสุริยภักดี (เวก บุณยรัตพันธุ์) เจ้ากรม
พระตำราวรรีบยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบางตามไปช่วยพระยาพิไชย กอง
ทัพพระสุริยภักดีขึ้นไปถึงเข้าตีทัพช่อแตกยับเยินไป เจ้าพระยาภูธราภัย
จึงสั่งให้กองทัพพระยามหาอำมาตย์ แลกองทัพพระสุริยภักดีติดตามตี
ช่อไปจนท่งเชียงคำ พวกช่อก็พากันอพยพหลบหนีไปจากเมืองพวน เป็น
เสร็จการปราบช่อในคราวนั้น กองทัพเจ้าพระยาภูธราภัยได้ยกขึ้นไป
ตั้งอยู่ที่ตำบลปากลายริมแม่น้ำโขงข้างใต้เมืองหลวงพระบาง จนมีตรา
ให้หากลับมา

• เป็นบุตรของเจ้าพระยาภูธราภัย ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมราชา

ตอนที่ ๔ เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ

ข้าพเจ้า พระยาราชวราณกุลผู้ช่วยบรรณารักษ์ ขอเรียบเรียง
 รายการตามมีแต่ครั้งไปตีทัพฮ่อ เมื่อณขลุ่ยสัปดาห์รัตนโกสินทร
 ศก ๒๕ ข้าพเจ้ายังเป็นท้าวพระสุริยภักดี เจ้ากรมตำรวจสนมทหารซ้าย
 ใต้เข้ากองทัพไปกับท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ๆ ที่สมุหนายก บิดาข้าพเจ้า
 ช่างทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เป็นแม่ทัพใหญ่
 ในคราวนั้น เมื่อวันกราบถวายบังคมลา แม่ทัพนายกองได้รับพระ
 ราชทานเสอผ้าไตรกาตหมาก คนโททองคำแลแก้วใส กระจับผก
 ทองเงิน แลลูกประจำทองสัปดาห์เสอประกาศหมวกยศ ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย
 โดยลำดับตามบรรดาศักดิ์ท้าวหน้ากัน ครั้นเมื่อวันที่ ๑๓ ค่ำ
 เดือน ๓ ขลุ่ยสัปดาห์เวลาเที่ยงแล้ว ท่านเจ้าพระยาภูธราภัยแม่ทัพ
 ใหญ่อาบน้ำชำระกาย เข้ายบายไม้ข่มนามแต่งตัวเต็มยศ ใต้สำหรับ
 พิไชยสงครามเต็มที พอถึงเวลาฤกษ์ศึกลงเรือกระบี่ปราบเมืองमार
 พระสุรินทร์ราชเสนีกบข้าพเจ้านายทพนายกองลงเรือ ไชนมิกนยานาย
 ละลา พร้อมคนพายนายไพร่พลทหารซึ่งต้องเกณฑ์เข้ากองทัพ มา
 รอคอยอยู่ที่ท้ายพระตำหนักหน้าตามหน้าที่ ถึงเวลาบ่ายโมง ๓ กบ ๕๘
 นาที ใต้มีห้ามหุดฤกษ์มงคลสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 พระราชดำเนินลงสถิตยในบรมราชานาสน ณเรือพระที่นั่งบกนบกทอด
 ประทับท่า ครองหน้าพระที่นั่งชลิ่งคณพमान เรือลำท่านเจ้าพระยาภูธราภัย

เลื่อนเขาเทียบเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 น้ำสังข์ทรงเจิมแลประสาทพระพรไชย พระราชทานซองบุหรทองคำ
 ประดับเพชรของหนึ่ง แก่เจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ให้ให้สามลา ถอยเรือ
 พายออกพ้นหน้าพระที่นั่งไป เข้าโชนทวารแล้วยงบนในลำเรือกระบี่ ๖ นิต
 เปนกำหนด ขณะนั้นพระสุริยทรงกลดปราศจากเมฆ ในนภลัยวิถ
 อสนีค่านรียงส่งหลังตั้งจะบอกศุภนิมิตรให้เห็นได้ว่า คงมีไชยชนะข้อ
 ชาศักเป็นแน่ ที่แท้ก็เพราะอำนาจพระขารมียุญญาธิการพระราชกฤตภา
 นิหารแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งแผ่ไพศาลตลอดไปในนานา
 ประเทศทั้งหลาย ฝ่ายพระยาสุรินทรราชเสนีแลข้าพเจ้านายทพนายกองก็
 ออกเรือตามไปเข้าโชนทวาร พระสงฆ์สวดชยันโตพรมน้ำพระพุทธรมนต์
 แลพราหมณ์ชคณาพิธีการทั้งนายไพร่ เรือเป็นกระบวนกองทัพขึ้นไปถึง
 วัดเฉลิมพระเกียรติ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษหยุดพักเปลี่ยนกระบวนใหม่
 พระยาสุรินทรข้าพเจ้านายทพนายกอง ต่างเปลี่ยนเรือพายเป็นเรือแจว
 คอเรือแหวดเรือฉวนเรือเข้ตบ้างตามกำลังพอไปได้ แต่ท่านเจ้าพระยา
 ภูธราภัย ฯ เปลี่ยนลงเรือกลไฟ ให้เรือกระบี่ตามไปภายหลัง เพื่อจะให้
 เปนเกียรติยศไว้ พักกองทัพอยู่ในที่นั้นคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้าย่ำรุ่ง
 แลแล้ว ๕๐ นาที ออกเรือจากวัดเฉลิมพระเกียรติ ขึ้นไปตามลำแม่น้ำ
 เจ้าพระยา ขอรวยบริตต์กระยะทาง ที่ยังไม่ควรกล่าวจะยืดยาวมากนัก
 ต่างพักผ่อนพลไพร่ไปตามระยะตามตำบลบ้านวัดหัวเมืองรายทาง เข้า
 ปากน้ำโพแควแม่น้ำใหญ่ไป เรือกองทัพถึงเมืองพิไชยพร้อมกัน วันพุธ

แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๓ ยุกุญส์ปัตศก ๆ พณ ๆ หัวเจ้าท่านที่สมหมายก
 มัชฌิมชาสังนายทพนายกอง ยนหน้าทตงค้ายทำ ๆ เนียบทพกขนบก
 คำขลสวณบ้านเหนือบ้านพระยาพิไชยแล้วให้เรอกระบกปลบลงมากกรุงเทพ
 มหานคร ให้ข้าพเจ้ากับนายพิไชยราชกิจ หลวงปลัดเมืองพิจิตร หลวง
 ปลัดเมืองสังข พระณรงค์เรืองเดชเจ้าเมืองภุม เมืองชนเมืองพิจิตร
 แลพระพลสงครามเมืองอุทัยธานี แต่ยังเป็นทหลวงเทพอาณาจักรกรมการ
 ไปก่อน คนในกองทัพข้าพเจ้าขุนหมื่นไพร่ ๖๐ เศษ กับชายันกอบ
 ราชทหารไปรวเอตรวม ๒๗ คน กองพระพลเมืองอุทัยกรมการขุนหมื่น
 ไพร่ ๓๐ เศษ กองพระณรงค์เรืองเดชหลวงปลัดเมืองพิจิตรกรมการ
 ขุนหมื่นไพร่ ๑๕๐ คน กองหลวงปลัดเมืองสังขขุนหมื่นไพร่ ๓๐ คน
 รวมไพร่พลทั้งกองข้าง ๓๐๐ เศษ ครั้นณวันพุธชน ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒
 ยุกุญส์ปัตศกเวลาเช้า ๕ โมง ๓๖ นาที ข้าพเจ้าแลตัวนายราชชอ
 เจ้าเมืองกรมการ ทหารขุนหมื่นไพร่ตามทใดกล่าวไว้แล้ว ยกออกจาก
 ค่ายเมืองพิไชยไปพักนอนบ้านนาคนึง รุ่งขึ้นเช้าโมงหนึ่งกับ ๑๕ นาที
 ยกไปนอนที่บ้านนาลขแสงแขวงเมืองตรอนตรสันเมืองชนเมืองพิไชย พอ
 เวลา ๑๓ ทุ่มครึ่ง ยกไปถึงบ้านปากคาวลาคำวันศุกร์ชน ๑๕ ค่ำพัก
 นอนคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลารุ่งแล้ว ๒๖ นาทีไปนอนห้วยชิน ยกจากถนทนน
 เวลาสว่างแล้ว ๒๕ นาทีถึงปางแก้วแขวงเมืองน้ำปาก เมืองชนเมือง
 พิไชยเวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง พักคนหนึ่งจ่ายสเบียงอาหารไพร่พลรับ
 ประทานเป็นกำลังไปวันแรม ๓ ค่ำเวลาเช้า ๒ โมง ๑๒ นาที ยกแต่ที่

บางแก้วพกนอนตำยลสองห้อง รุ่งเช้าเวลาโมงหนึ่งก็ย ๕๐ นาที ยก
 ไปนอนที่ห้วยเหล็กคนหนึ่งห้วยลคนหนึ่ง ห้วยข้อมคนหนึ่ง ตำยล
 ปากปะคนหนึ่งนายวนคนหนึ่ง ถึงเมืองวา เมืองชนเมืองหลวงพระบาง
 วันเสาร์แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พักเปลี่ยนช้างจ่ายสเบียงอาหารพอควร
 การแล้ว จนวันพุธแรม ๑๓ ค่ำ ยกจากเมืองวาเวลาเช้าโมงหนึ่งก็ย ๑๓
 นาที ถึงบ้านกลางพกนอนคนหนึ่ง ห้วยศาลาคนหนึ่งบ้านนาเลคน
 หนึ่ง เขาขุนพรคนหนึ่ง เมืองเพรียงสองคน บ้านน้ำหุ้งคนหนึ่ง ถึง
 ท่าเคอล่าแม่น้ำของ วันพฤหัสบดีชน ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาย้าย ๕ โมง
 ๕๗ นาที รอคอยเรือเมืองหลวงพระบาง ซึ่งจะลงมารับขึ้นไป ยังไม่ลง
 มาคอยถ้ายู่ที่ตำยลนั้น ไต่เรือพอพร้อมกันจนวันพุธชน ๑๓ ค่ำ เวลา
 เช้า ๓ โมง ๓๘ นาที ออกเรือจากท่าเคอไป ถึงเมืองหลวงพระบาง
 วันศุกร์ชน ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒ ชนอยู่ทำเนียบท่าไวรบกองทัพตำยลบ้าน
 ท่ายภจอมล คอเขานสูงใหญ่อยู่กลางเมืองมีวัดแลพระเจดีย์อยู่ยอดเขา
 ชาวเขาต้องรอช้ายู่ที่เมืองหลวงพระบาง ด้วยเกณฑ์ช่างแลรวบรวม
 เสียงอาหารจะรีบยกไปทำการรบช้อหาพื่อไม่ ทั้งรวบรวมคนในกองทัพ
 พระยาพิไชย ทหนักลับเข้ามาอยู่เมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชเมือง
 น่านซึ่งคุมกองทัพยกมารอค้างอยู่ยังไม่ยกไป จำจะต้องชแจงการ
 เก่าอกหน้อยหนึ่งจึงจะทราบได้โดยถวนถ เมื่อพระยาพิไชยกยกับเจ้านาย
 พระยาแสนท้าวเมืองหลวงพระบาง เมืองน่านยกกองทัพออกไปตีทัพช้อ
 ณเมืองพวนครั้งก่อนนั้น เจ้านายท้าวพระยานายทัพนายกองไพร่พล

เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง แดกล่าถอยกลับเข้ามาเมืองหลวง แล
 ไปเมืองน่านทั้งสิ้น แต่พระยาพิไชยยกยเจ้าเมือง ๆ ขนกรมการผู้ใหญ่
 ขุนหมื่นไพร่ที่ยังมีตัวอยู่บ้าง ตั้งชดทพอยู่บ้านสอแขวงเมืองพวนใกล้
 เขตแดนเมืองหลวงพระบาง ฝ่ายเจ้าเมืองน่านจึงแต่งให้เจ้าอุปราช
 คุณพระยาลาวท้าวแสนไพร่พลกองทัพกลับมาใหม่ ในระหว่างนั้น
 ๆ พณ ๆ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ ยกกองทัพขึ้นไปตั้งพง
 ราชการอยู่ณบ้านปากลาย แล้วให้พระยาสุรินทรราชเสนาเป็นแม่ทัพ
 คุณพระหลวงทหาร ขุนหมื่นไพร่ฝ่ายพระราชวังบวรกับพระยากำแพง
 เพ็ชร แลพระหลวงกรมการขุนหมื่นไพร่ กองเมืองพิษณุโลกเมือง
 สุโขทัย รวมคนในกองทัพพระยาสุรินทร ๑๐๐๐ เศษ ยกขึ้นไปตั้ง
 รักษาอยู่เมืองหลวงพระบาง เกลือกข้าพเจ้ายกออกไปทำการแก่ช้อ
 ไม่ถนัด ชัดขวางอย่างใดข้าพเจ้าจะได้ออกมายังพระยาสุรินทร ให้
 จัดการไปทันที

ซึ่ง ๆ พณ ๆ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ ไม่ยกกองทัพ
 ไปเมืองหลวงพระบาง ก็กลัวว่าเสบียงอาหารจะกันดารไม่มีพอเชื้อจ่าย
 เลียงกัน ระยะทางเรือลำแม่น้ำของกองลำเลียงบรรทุกขนเข้าเสบียง
 ลัง แต่บ้านปากลายขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบาง โดยเร็วก็ ๓๑, ๓๒
 คืนไม่ทันการ กองลำเลียงทางบกขนเข้าบรรทุกข้างโคต่าง ตั้งแต่
 เมืองพิไชยขึ้นไปบ้านปากลายก็กว่า ๓๐ คืนหาใคร่จะพอรับประทานไม่
 เมื่อพระยาสุรินทรยกขึ้นไปทางบก แต่บ้านปากลายถึงเมืองหลวง

พระบางแล้ว เจ้านครหลวงพระบางลงมาณบ้านปากลายซึ่งแจ้งพงราชการ
 แก่ ๆ พณฯ หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแลห้ามกองทัพใหญ่ไว้อย่าเพ้อให้ยกไป
 ก็เพราะเข้าเสียบึงจะเป็นที่ขัดขวาง เจ้านครหลวงพระบางมอบให้ข้าพเจ้า
 กับพระยาสุรินทรรักษาย่านเมืองอยู่พลาง รอจนเจ้าหลวงพระบางกลับ
 ไปถึงเมือง ข้าพเจ้าจึงรวบรวมเข้าเสียบึง พอจะไปทำการได้ไม่ผิดเคือง
 ขัดสน จัดแบ่งคนในกองทัพเป็นกองลำเลียงขนเข้าเสียบึงไว้ยั้งฉาง ซึ่ง
 ตั้งไว้ตามตำบลรายทางที่จะยกไป แลรวบรวมคนเมืองสุวรรณโลก
 ที่ลาไซแลหนกลับมากางอยู่ณเมืองหลวงพระบางหลายสิบคน ๆ เมือง
 สุวรรณโลกนี้ พระยาสุโขทัยยังเป็นทัพปลัดเมืองสุวรรณโลก เป็น
 นายกองคุมกรมการแลผู้ว่าราชการกรมการเมืองชนชนหมื่นไพร่ ยก
 ไปตั้งอยู่ด้วยพระยาพิไชยณบ้านสอแขวงเมืองพวน ก่อนหน้า ๆ พณฯ
 หิวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ยังไม่ถึงเมืองพิไชยในสี่วัน ฝ่าย
 กองทัพเมืองหลวงพระบางนั้นเจ้านครหลวงพระบาง ให้เจ้าราชวงศ์
 เทยวณยังเป็นที่ราชบุตร คุมเจ้าลาวเพี้ยแสนท้าวนายไพร่รวมคน ๘๐๐
 เศษยกไปอยู่กับพระยาพิไชยแต่ก่อนแล้ว

ครั้นณวันพุธชนค้ำหนึ่ง เดือน ๓ บัณฑิตยศก เวลาบ่าย
 ข้าพเจ้าจุดธูปเทียนตอกไม้บูชาไหว้พระแลสวตมนต์ภาวนา คิดถึงคุณ
 บิตรมารดาครอบครัวชฌาย์พระมหากระษัตริย์ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันพิเศษ
 จงช่วยบอingkันสรรพเหตุภัยอันตรายแล้ว อายน้าพระพุทธรูปชำระกาย
 เสริจสวมเสื่อยศเสื่อเช็ดขนใน สอดถุงเท้ารองเท้าถุงแพรพนส้วน

สวมเสื้อชั้นนอกคาดประคตแลสายกระบังตึงห้อย สวมประจำทอง
 หมวกยอดแล้ว ออกนั่งคอยฤกษ์อยู่ณที่ว่างข้างห้อง มีเตียงตั้ง
 ตามสมควรในที่พัก ผืนหน้าสี่ทิศสิริมให้ตองฉลุทองหลาวเหล็ก
 เทวาทิศมฤตยูราหูจรแลพระกาลพร้อม นายหมวดนายกองไพร่พลทหาร
 แต่งตัวเต็มยศตามฐานานุศักดิ์ ณวันนั้นฝนตกหนักตั้งแต่เวลาเช้าโมง
 เศษ จนเที่ยงแล้วตกประปรายมาจนเวลาบ่ายจนจะยกไปยังไม่หยุด
 มีลมว่าวเป็นพายุพัดตรงทางที่จะยกทัพ อากาศเป็นพยับตบเมฆหมอก
 มีตกลมซุ่มมัวท่วพา เมื่อข้าพเจ้าออกนั่งคอยฤกษ์นั้นฝนตกเป็น
 ลอองพอลอยู่ใต้ ประการหนึ่งก็ใกล้เวลายังมีอีก ๑๕ นาทีจะสุดฤกษ์
 แลเลิกขณจากราคีซึ่งกำหนดไว้ ข้าพเจ้านึกเสียใจด้วยฤกษ์บน
 มีเข็ช้องให้ ใต้แต่ฤกษ์ล่างฤกษ์ในก็ขัดขวางยังไม่สควกดี จึง
 น้อมกายถวายบังคมลงมายังใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวณกรุงเทพมหานคร กระทำสัตยาธิษฐานเสียงพระขรรค์บรม
 โภธิสมภารว่า ถ้าพระองค์จะดำรงสิริรัตนราชไศศวรรยาอยู่ช้านาน
 ถึงกาลสมัย มีพระราชเตชศักดิ์กานภาพ ปกคลุมคุ้มครองข้าขอบ
 ขันชามเสมามณฑลทั่วสกลอาณาจักร แลเชิดชูพระเกียรติยศอยู่ปรากฏ
 สืบไปเบื้องหน้าแล้ว ขอให้ฝนหายหมดมืดมัวมีแสงแดดสว่างขอกกลาง
 ศักราชจะมีไชย พอลขาดกำลังชั่วอึดใจฝนหายขาดเม็ด เมฆเกลื่อน
 กระจายออกเห็นดวงพระอาทิตย์เด่นเป็นมหัศจรรย์ เวลานั้นบ่าย ๒ โมง

๑๘ นาที จวบจนทรงกลาคล่องสวดกิติทรงลมนอกก็พดเร่งกระพือเตือน
 คุกเหมือนจะส่งหลังให้รีบไป ไต่พร้อมด้วยฤกษ์ในบ้นล่าง ต้องตำหรับ
 วางเป็นอคมโชคได้ ข้าพเจ้าชกกระษอบออกจากผกถอข้างมือซ้ายอย่างเท่า
 ก้าวเดินโดยทิศศรีวัน ให้ล้นหมองสามที่ออกจากประตูทพกชนข้าง แล้ว
 ให้ให้สามลาเดินข้างตามเกล็ดนาคาก่อนจึงยอนไปทางท่าผาเฝอยลงข้าม
 ลานำคานชนหน้าบ้านพานหลวง ออกประตูยาพระสงฆ์สวดชยันโตชคหน้า
 พระพุทธมณฑลให้ นายไพร่ถ้วนทั่วทุกคน ทั้งข้างนำไปแต่ประตูยา
 ประมาณครู่หนึ่งฝนตกอีกมวอยพยับแดดไม่ส่องแสง คุกกรมเครอลมเหนือ
 พัดกล้าเป็นกำลัง ตั้งแต่นั้นไปฝนตกมากข้างน้อยบ้าง คราวเว้นว่าง
 ก็เป็นลออนไปรยประปรายพราเพรอลง ๗ วัน ๗ คืน ตลอดทางในระหว่าง
 เมื่อพระอาทิตย์เขตกวงลวงพันประตูยา จนฝนกลบตมมีตมวีใหม่
 ข้าพเจ้านายทพนายกองแลทหารไพร่พลที่ยกไปเป็นทยนต์ชนยานสขาย
 อิมเอียบกำเรบใจคาคคเนนทหมายได้ ไชยชำนะช่อเป็นมันคง ตักทางเดิน
 ตรงออกท้องทุ่งถึงนาภูข้างเวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที หยุดพักกองทัพ
 อยู่ตำบลนั้นคน ๑

รุ่งชนวนพฤทศยติ ชน ๒ คาเดือน ๓ ขัฎฐสัปตคก เวลาเช้าเจ้า
 ออุปราชเจ้านายแสนท้าวไพร่พล กองทัพเมืองน่านคน ๘๐๐ เศษ ยก
 ออกจากเมืองหลวงพระบางตามทางข้าพเจ้าไป ในวันเวลาเช้า ๔ โมง
 กองข้าพเจ้ายกจากตำบลนาภูข้าง ถึงบ้านเสียวเวลาเย็น ๕ โมง ๔๕ นาที
 พักอยู่สองคนกยวัน แล้วยกออกจากที่นั้น วันเสาร์ เดือน ๓ ชน ๔ คำ

เวลาเช้าเหมือนนกนักขวันก่อน ไปทางทุ่งนาป่าไม้ ไม้แลเห็นหลังคา
เรือนชาวบ้านมีรายหมู่ละ ๕ หลัง ๖ หลัง ๗ หลัง ๘ หลัง ตั้งอยู่ใกล้ข้าง
ใกล้กันข้างเป็นตอน ๆ ไป ถึงบ้านทำอุยเวลาย้ายโมงหนึ่ง ๒๐ นาที
หยุดพักคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๓ โมง ๘ นาที ยกจากทำอุย ถึงบ้าน
ทำไฟเวลาย้าย ๒ โมง ๔๕ นาที ชาวบ้านทำอุยทำไฟในอาศรัยลำน้ำคาน
กว้างประมาณ ๒ เส้นเศษ ต้นหรือปลายยอดน้ำอยู่ณเขาเมืองย เป็น
เขตรแดนเมืองหลวงพระบางเมืองพวนต่อกัน น้ำคานไหลตกลงลำ
แม่น้ำของข้างวัดเซียงทองในเมืองหลวงพระบาง แต่เมืองหลวงพระบาง
ทางคนเดินธรรมดา ไปบ้านทำไฟ ๒ วันมิใช่เดินกองทัพ ๆ ชาวเจ้าตั้งอยู่
บ้านทำไฟคนหนึ่ง

รุ่งเช้าเวลา ๓ โมง ยกไปถึงบ้านสขอย้าย ๓ โมง ๓๐ นาที ต้อง
รออยู่ที่นั่น ๔ คน ๓ วัน เพราะระยะทางที่จะยกต่อไปช่องแคบค้ำชัน
ตำบลนั้นเป็นด่านชันในเมืองหลวงพระบาง ทางจะไปจะมาเฉพาะชันเขา
แลแย่งคนในกองทัพ ชาวเจ้าต้องขอแรงตามชาวบ้านตามรายทาง
ช่วยขนเข้าสารนางบ้านเสียบบ้านทำอุยทำไฟ ซึ่งจัดตั้งไว้เมื่อยัง
ไม่ยกไปรวมณยังบ้านสขอ เขาเสียบยังมีพ่อค้าขายนายไพร่ กองชาวเจ้า
กองเมืองน่านคราวเดียวสิ้นเข้าสาร จ่ายไต่คนละ ๑๕ ทนานรับประทาน
๑๕ วัน บังคับให้คิดผ่อนผันบรรทุกช้าง แลเข้าเข้ไปให้มากกว่า
เก่าทุกหมวดทุกกองทั้งสองทัพให้จึงได้ ธรรมเนียมคนกองทัพเดิน
ทางอย่างโบราณ TUDC 26/09/2563 กากหนตจ่ายเข้าเสียบคนละ ๓ ทนาน ๕ ทนาน ถ้า

เห็นกองทัพพระยะสันข้างยาวข้างอย่างน ต้องอาศรัยที่แม่น้ำลำคลอง
 สระเหมืองหนองห้วยห้วงละหานข่งย่อ มีน้ำพอกคนช่างมารีบประทาน
 อายใช้ เมืองยเป็นค่านชั้นนอกชนเมืองหลวงพระบาง ที่หน้าเมืองยมี
 เขายาวขวางยอดหน้าคานเป็นทกำหนด หมายเขตแดนเมืองพวนเมือง
 หลวงพระบางต่อกัน ข้าพเจ้าพักอยู่ตำบลนั้น ๓ คืน ๒ วัน พอพลไพร่
 ช่างมาหาหยเหนื่อยเมื่อยล้าต ฌวันพชชน ๓.๕ คา เทือน ๓ เวลาเช้า
 นาฬิกาอรุ่งแล้ว ๓๐ นาที ยกจากเมืองยชนเขาเข้าแขวงเมืองพวน ทาง
 นั้นเป็นทสำคัญ เขานั้นภูพิศไหว ไคความลำบากยากแก่ผู้ไปมา ต้อง
 หยุดยั้งหลายครั้งตามระยะทาง ๗ เป็นไหล่เขามทกวางคยเคษคอกหนึ่ง
 ย่างต้นไม้ ใหญ่ลุ่มขวาง ข้างบนก็เอนลงมากตกยลี่ยประกยหลัง
 ช่างต้องตคพนคตง้างแก่ ไซแต่พอไปไค ในระยะนั้นคนกองทัพเดิน
 ระวงตวเต็มท มีคำภาเลว่าก่อนเก่าลูกค้ำไปมาตกตายมีตวอย่าง
 ทรมทางทงสองข้าง ๗ หนึ่งเป็นเขาสูงตั้งตรงชนไปยาวยคตงยอด ข้าง
 หนึ่งอากาศว่างเปล่าไปร้องโล่งตลอดมิใช่เหวผ ถ้าแลลงไปคข้างล่าง
 ไกลลี่ยลิวหิวหวั่นเป็นควนกลุ่ม จนสุดสายตาหาเห็นพนแผ่นดินไม้
 เมือกองพระยาสุโขทัยยกไปก่อนข้าพเจ้าประมาณเดือนเคษ เป็นเหตุ
 ช่างนำพลาคพลตคตกุญหายมิไคตวเป็นทที่น่ากลัวอนาถหนัก นายทัพ
 นายกองทหารขุนหมื่นทไคช่างเกณต กิ่งจากแห่ยงหลังช่างต่างเดิน
 ไป แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเม้มถึงกาลเวลาแล้วไม่เป็นไร ปลงใจเอา
 ราชการระงับอารมณ์ให้หายคตพุงชานล้นลี่ยหวาค นกอำนาจพระ

ขารมณินหารแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้เห็นเป็นมหัศจรรย์
 เมื่อวันยกออกจากเมืองหลวงพระบาง คงปกเกล้า ๆ ของกันสรรพ
 ภัยอันตรายได้ ไม่ลงจากหลังช้างวางจิตระเป็นกลางสบายดี นอน
 หลับอย่างตนไปตามทางไหล่เขา & ชั่วโมงเศษพื้นเขตระช่องแคบแล้ว ขึ้น
 เขาใหม่ต่อไปอีกชั้นหนึ่งทั้งสูงชัน พวกลาวแจ้งว่าเดิมมีคนหนุ่มสาว
 สะกรรจ์กำลังมาก ขนบนเขานี้มีใครไหว่ต้องหยุดพักเหลียวหลังนั่ง
 ร้องไห้ จึงได้ร้องเรียกชื่อว่าภูสาวเหลียวกลับมา ช้างกองหน้าข้าพเจ้า
 ขึ้นไปไม่มีที่เหยียบขยันทันหว่ง เลื่อนรูกลงมากบจำลองชำระคเสียบสิ่ง
 ของเครื่องใช้แตกหักยับเยินหลายข้างขึ้นไม่ได้

ข้าพเจ้าต้องลงจากหลังช้าง ให้ชุดสั้พันเป็นคั้ยันไ้ ด้วย
 ภูสาวเหลียวมิใช่หินเป็นดินแข็งแท้ ขึ้นแต่เชิงตลอดยอด ๓ ชั่วโมง บน
 ยอดเขามีต้นมะกอกกินผลได้ต้นสนต้นฉ้าสูงประมาณ ๘ วา ๑๐ วาเป็น
 ดงทึบบางแห่งโปร่ง แลขึ้นไปก็ใกล้ฟ้าสูงกว่าเขานี้ไม่เทียมเท่าทาง
 เต้นบนยอดเขาอีก ๓ ชั่วโมงครึ่งลงถึงกั้วกอก คือเชิงเขาชั้นบนหลัง
 เขาชั้นล่างกลางคินเวลาทุ่มหนึ่ง ที่นั้นเป็นเนินใหญ่มีทั้งห้วยน้ำไหล
 ลงมาแต่เขาชั้นบนพอกองทัพอาครียอยู่คินหนึ่ง ฃวันพฤษศยคเดือน ๓
 แรมค้ำ ๑ เวลาเช้าโมงหนึ่ง ๒๘ นาที ยกจากกั้วกอกไป ๖ โมง
 ๔๓ นาที ถึงกั้ค้อม้ายังเป็นหลังเขาชั้นล่างทางแคบเฉพะเท่าช้างเดิน
 ค่อยโน้มนั้ตัวก้าว นำกั้ลจะพลั้ตคกลงจากทางทั้ง ๒ ข้างไม่มีคินไม้
 หินผาเป็นเครื่องขงทางยาวไปประมาณ ๔ วา

ต้นฉำฉาเป็นพุ่มมากกว่าต้นไม้ อื่นๆ ข้าง ทางกว้างลงลาด ๆ ไปถึง
 ห้วยน้ำโขง เวลาเย็น ๔ โมง ๕๐ นาที พักอยู่ที่คันทิ้ง ถ้าจะไป
 ให้ถึงกองทัพเมืองพิไชย เมืองสวรรคโลกซึ่งพระยาสุโขทัยเป็นนาย
 กองแลกองเมืองหลวงพระบางตั้งทางก็ไม่ไกลกัน แต่ขบวนพยุหส์ย
 เป็นโลกวินาศไม่ตี รุ่งขึ้นวันศุกร์แรม ๒ ค่ำ เดือน ๓ เวลาเช้า ๓ โมง
 จึงยกออกจากห้วยน้ำโขงถึงบ้านสอเวลา ๔ โมง ๓๐ นาที ตั้งอยู่ที่ค่าย
 พระยาพิไชย พระยาสุโขทัยทำรับตามควร การ รุ่งขึ้นวันเสาร์เจ้า
 อุปราชเมืองน่านยกกองทัพไปถึงบ้านสอพร้อมกันทุกทัพทุกกองแล้ว

พระยาพิไชย พระยาสุโขทัย พระอัครวิสุทธิบาล พระปลัด
 เมืองสวรรคโลกแต่ยังเป็นทพระพล กษัตริย์ราชการเมืองชนทั้งกรม
 การผู้ใหญ่ผู้น้อย เมืองพิไชยเมืองสวรรคโลก แลเจ้าอุปราชเจ้า
 ราชวงศ์เจ้านายพระยาเพี้ยแสนท้าวเมืองหลวงพระบางเมืองน่าน มา
 พร้อมกันณที่อยู่ข้าพเจ้า แล้วพระยาพิไชยแจ้งว่า คราวก่อนยกออก
 ไปถึงบ้านสอ ช้อยกมาตั้งค่ายขั้ต้นทางห้วยน้ำลำธาร แลโอบล้อม
 ล้อมค่ายพระยาพิไชยค่ายพวกเมืองหลวงพระบางเมืองน่านไว้ห้าแห่ง ทั้ง
 สองข้างต่างแต่กองทัพออกรบ ข้อต่อสู้กันอยู่สืบแต่วัน เมื่อจะ
 ต้องล่าทัพนั้น พวกช้อยิงปืนกระสุนบนตกเจ้าน้อยช้อย นายทัพเมือง
 น่านถึงแก่กรรมในทรบแล้ว เวลากลางคืนช้อยกมาตีปล้นค่ายพระยา
 พิไชยค่ายเมืองหลวงพระบางเมืองน่านพร้อมกันทั้งสามค่าย ๆ เมืองน่าน
 แยก นายทัพนายกองไพร่ตายบ้าง ต่างกระจัดกระจายหนี แต่

ค่ายพระยาพิไชยเมืองหลวงพระบางไม่แตก ต่อบรรลุกันจนรุ่งสว่าง
 พวกช่อยกกลับไปค่าย ช่อยปล่อยให้คนลาวพวนถือนั่งล้อมมีความว่า
 ช่อยรักษาเมืองพวนไว้ ให้กองทัพพระยาพิไชยกลับไปบ้านเมือง
 โดยดี ไม่รบราฆ่าตีฟันทำอันตราย แม้มียกกลับคืนตั้งอยู่ในวันหนึ่ง
 สองวัน พวกช่อยจะยกเข้าหักเผาค่ายให้แตกแหลกลองจิงได้ ไล่จับผู้คน
 ข่าเขื่อนไม่เหลือไป พระยาพิไชยเห็นว่ากองทัพเมืองน่านก็แตกหนีไม่
 มีตัว เจ้าอุปราชบัวแม่ทัพเมืองหลวงพระบาง ยกออกมาถึงเมือง
 ขวัญยกกลับไปเมือง ให้แต่เจ้านายพระยาเพี้ยแสนท้าวภัยไพร่อย่าง
 กัดเปรี้ยวแค้นแค้นไม่พร้อมมูล ทั้งกระสุนดินค้ำกองทัพพระยาพิไชย
 ก็เปลืองไปไม่พอใช้ไพร่พลหลบหนีมีตัวน้อยอยู่เห็นจะสู้มิได้ จึงมี
 หนังสือตอบช่อยแต่พอไม่ให้เสียที ว่าจะยอมย่ำรบเล็กกองทัพกลับไป
 พ่วงนออย่าสงสัย ให้คนพวนซึ่งช่อยใช้ถือนั่งล้อมกลับไป รุ่งขึ้น
 เมื่อพระยาพิไชยถอยทัพมา พวกช่อยพากันคอยไม่ทำอะไร ซึ่งตั้งระวัง
 รักษาตำบลบ้านสอดนั้น เป็นช่องทางช่อยจะยกเข้าตีเมืองหลวงพระบาง
 ตลอดไปได้ กวานหลวงทราบความให้กวานล่ามกับช่อยห้าคนถือนั่งล้อม
 มาอีกฉบับหนึ่ง ว่าเหตุใดกองทัพยังตั้งอยู่บ้านสอดแขวงพวน ควร
 จะกลับไปให้ถึงบ้านเมืองตามสัญญา พระยาพิไชยแจ้งความแก่
 กวานล่ามว่า ต้องรออยู่ก่อนด้วยแม่ทัพใหญ่กรุงเทพฯ ยกออกมา
 เกือบถึงแล้ว จะปรึกษาตกลงกันฉันใด จึงจะถอยทัพกลับไปโดยดี
 ตามเชอคอยคอยทน กวานล่ามช่อยก็ยังไม่ไป พระยาพิไชยได้แต่แต่ง

คนในกองสองคน เมืองสวรรคโลกสองคน คนเมืองหลวงพระบาง
สองคน รวมหกคนถือนั่งสอไปถึงกวานหลวงช่อ ข้อความตามซึ่ง
แจ้งแก่กวานลำนนั้น กวานหลวงยกผู้ถือนั่งสอไว้ ภายหลังคนเมือง
นครสวรรคโลกเมืองพิไชยหนักกลับมาได้ ราชการทั้งนี้พระยาพิไชย
ได้มีหนังสือบอก แลขอกองทัพช่วยใหม่ แต่ฟังบอกไปจะยังมีถึง
ฯ พณ ฯ หัวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ไม่ทราบการฯ จะทำแก่อ้อ
ต่อไปมิใช่ง่าย ช่อชำนาญกลอุบายเคยรบรากล้าแข็งจัดแต่งกองขึงกัน
ล่อลวง ยกแยกโอบอ้อมหน้าหลังให้เป็นทีพัวพัว ทั้งรู้ท่าทางค้าขล
ห้วยน้ำลำละหานเหมืองหนอง ในเขตแขวงเมืองพวนเป็นที่อาศัย แต่
กำลังกองทัพพระยาพิไชย แลพวกหัวเมืองจะทำการหาตลอดไม้ ได้
ปลุกษาผู้ซึ่งมาอยู่นั้นมีพระยาพิไชยพระยาสุโขทัยเป็นต้น เห็นพร้อม
ยกให้ข้าพเจ้าเป็นแม่ทัพบังคับการเด็ดขาดเต็มอำนาจแต่ผู้เดียว จึงได้
ชำนะช่อต่อไป ข้าพเจ้าตอบว่า ฯ พณ ฯ หัวเจ้าท่านที่สมุหนายกแม่ทัพ
ใหญ่ ให้มาช่วยพระยาพิไชยจะให้เป็นแม่ทัพยังช่ออยู่ ผู้ซึ่งจะเป็น
แม่ทัพจับศัตรูพินาศเกิดเป็นข้าทูลลอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
แลคู่พระบารมีสำหรับแผ่นดินนั้น ต้องรู้จักราชการรอบคอบ โดย
ระบอบเสนาณรงค์จักรวรรดิ มุขยาเลศนัยไซกกลศกลกลบ
เป็นทนายถอแห่งลกทัพนายกองทั้งหลายหมายมั่นว่าไม่แพ้แน่แก่ใจใช้คน
คาคคเนตรูที่เสียทีได้ ไม่ประมาณไม่ฉลาดไม่กล้า ทราบพิทยาอาคม

แลเครื่องตกแต่งข้างมาพาหะสละทรพยสังของแบ่งบนเจอดาน ทน
 บำรุงล่อใจไพร่พลทหาร หาญชนรณเวรรักสมัครไมตรีพร้อมมูลกัน
 รัฐรพนิมิตรชวตซึ่งจะมี ไชยแลอัยราไชยรู้ ในลักษณคึกแลกำลังคึกสีย
 ประการ ชำนาญกลยสืบเอ็ดกระบวร แยกส่วนค้ำคูประตุหอรบขบ
 ทุกอย่าง วางแผนที่ตั้งไชยภมนามทัพเราเข้มเขาไว้แจ้งไสยศาสตร์
 ไหราศาสตร์กำลังคึกศตราวุธ กยสรรพคุณยาเบื่อเมาจะได้ตัดคึกเสร์
 เสี่ยที่ รู้ตำหรับพิไชยสงครามชคแจ้งใจ ไม่หลงไหลในที่มืดทั้งโลก
 ธรรมเป็นสัมมาปฏิบัติวิริต เว้นความโกรธแค้นคิดอาฆาตพยาบาทของเวร
 กันจากสันดาน ไม่สทกสท้านเกรงแก่อันตรายต่าง ๆ อันมีควรกลัว
 กระทำตัวเป็นกลางเสมอ ไม่เผลอสติปัญญาตริตรองสอดส่องไป ไม่เลือก
 ทรักมกทซึ่งตั้งอยู่ในสัตย์สุจริต จะบังคับสั่งการสิ่งใดมิได้ ผิดทางยุติธรรม
 ซอยด้วยราชการตรงแท้ จึงจะเป็นแม่ทัพได้ นี่ข้าพเจ้าไม่รู้อะไรจะขอ
 เป็นผู้ช่วยพระยาพิไชยตามท้องตรา พระยาพิไชยพระยาสุโขทัยว่า
 มิทราบอันใดทำไมจึงพูดจาชแเงการทัพคึกสงคราม กระบวรรบขบเจน
 เห็นอคติธรรมทั้งสี่ แจงคึกโลกแลราชการรโยธาเป็นวิชาทุกที่ถถวน
 ควรเป็นแม่ทัพแล้ว ไม่มีใครรังเกียจเถียงกันฉันใด คงอยู่ในบังคับ
 ทุกคนขอทำหนังสือสัญญาลงชื่อพร้อมกัน มีใบบอกยง ๆ พณ ๆ หิวเจ้า
 ท่านที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ แม่นข้าพเจ้ามีรับราชการจะไม่สำเร็จเป็น
 แน่ ข้าพเจ้าเห็นว่าพระยาพิไชย พระยาสุโขทัย เจ้าอุปราชเมืองน่าน
 เจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบางกรมการผู้ใหญ่ แลผู้ว่าราชการเมืองชน

เมืองสวรรค์โลกเมืองพิไชยยอมสนิทธิเรียบร้อยดี ไม่มีมารยาสาไทย
 ต่างอันวอนหลายครั้งตงพะเนาะพะนงถึงสองวัน ครั้นจะไม่รบก็จะได้
 ราชการ ขัตติไต่เป็นทจนใจจึงยอมเป็นแม่ทัพไป ไต่ทำหนังสือสัญญา
 ให้ลบบยหนึ่งว่า ข้าพเจ้าจะส่งขงคยผู้หนึ่งผู้ ไต่ทำราชการฉลองพระเดช
 พระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ โดยชอตรงสุจริตมิไต่คึกหาอำนาจ
 แลลาภผลประโยชน์ใส่ตน หรือแกล้งอุบายด้วยเล่ห์กลอย่างหนึ่ง
 อย่างไต่ั้นห้ามไต่ ถ้าผู้ไหนไต่ราชการแข่งแรงดี ข้าพเจ้าจะมีหนังสือ
 ขอกเสนอความชอຍให้ ถ้าใครมีความผิดโทษเขา จะสั่งสอนว่ากล่าว
 ช้างเจนสามครั้ง ถ้ามีพงชนชคจึงจะทำโทษพอเซ็ดหลายพอสมควร
 ถ้าผิดมีโทษหนักจะลดหย่อนผ่อนโทษให้ ไม่เต็มตามอาญาศึก แต่ต้อง
 ทำเป็นแบบอย่างสืบไป ถ้าผิดหนักเขาฐานหนึ่งฐานไต่ก็ไต่ จะปฤกษา
 พระยาพิไชยนายทัพนายกองให้เห็นพร้อมกันก่อน จึงจะทำโทษตาม
 แก่กาล ถ้าผู้ซึ่งไม่มีความผิดข้าพเจ้าลงโทษทัณฑ์หรือผู้นนผิดน้อย
 ข้าพเจ้ากระทำโทษเกินกว่าฐานถึงอุตกฤษฎ์ฉกรรจ์มหนตเหตุมากไป ก็
 ให้ขอกณกรงเทพมหานครไต่เคยว ไม่ต้องขอกยงแม่ทัพใหญ่เพื่อจะยึด
 บังขอความไว้ ขอสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานทั่วสกลโลกจงอภิบาล
 บำรุงรักษาข้าพเจ้า แลพระยาพิไชยนายทัพนายกองไพร่พลโยธาทั้งปวง
 ให้เจริญสุขสวัสดิ์มไชยทุกประการ หนังสือสัญญาข้าพเจ้ากับหนังสือ
 สัญญาพระยาพิไชยสองฉบับนี้ มีไต่ขอกยง ๗ พณ ๗ หัวเจ้าท่านที่
 สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ไต่ขอกส่งลงมากรุงเทพมหานครความแจ้งอยู่แล้ว

เป็นที่สองต่อกองหน้า ยกก่อนข้าพเจ้าทกว้นเหมือนเกยกกายหรือ
 กองชั้น ไม่ต้องผลัดเปลี่ยนเดินกบขบักซ้ายตามธรรมเนียมเก่าก็ได้
 ให้กองเมื่อนานเป็นหลังตั้งว่านี้ ส่วนที่ไม่มีค่าย ถ้าตั้งค่ายก็แยก
 ออกเป็น ๔ ทัพเหมือนกบขบักไว้ ต้องตั้งคนในกองทัพนั้นเอาชั้นทั้ง ๕
 ทหาร อย่าง ๑ ทวารทั้ง ๘ ทหาร อย่าง ๑ ลัพธ์ตั้ง ๓ ฐาน ๆ กลาง
 ๓ คูณ เป็นส่วนนายกอง ๆ ตั้งลงใหม่ได้เลขลัพธ์ ตั้ง ๕ ฐาน ๆ
 กลาง ๓ คูณเป็นส่วนนายกองฐานบนล่างเป็นส่วนขบักซ้ายขวา กอง
 หน้ากองหลังตั้งคุณทหารทุกชั้น การตั้งค่ายตามมีคนมากน้อยเป็น
 ประมาณทางารเสมอคนละครอก ขอกย่อ ๆ พอให้ทราบที่ อย่างนี้
 เรียกว่าเกณฑ์ทพตรเสนาแท้ แต่ครั้งนั้นยกจากเวียนสย บ้านลอค
 ตลอดไปไม่ได้ตั้งค่าย ให้ชักแต่เรือหนามข้าง วางคนเป็นหมวด
 กองแทนค่ายหวังจะให้เล่าลือถึงชื่อว่ามีฉลาด แลไพร่พลก็จะมีมีความ
 ประมาทหมั่นระวังระไว ทั้งจะรีบยกกองทัพไปโดยเร็ว ทวยเข้าเสียบยง
 จะหมตกำหนดจ่ายจากบ้านสขบคราวเดียว ๑๕ ทนาน รัยประทานมา
 ได้ ๑๒ วัน จะมีทันไปรบไม่ ได้ยุดกษานายทัพนายกองแลเวียนกวาน
 พวนซงหนักกองทัพช่อมาอยู่กับพระยาพิไชยข้าง ตกลงพร้อมกันว่า
 ถ้ายกเดินทางไปอีก ๒ วัน ๓ วันคงมีเข้าเสียบยงอาหาร ของพวกเวียน
 กวานกรมการชาวเมืองพวน ขุดดินฝังไว้ในหลุมหลายตำบลพอเลี้ยง
 คนกองทัพได้อยู่ในตำบลนั้น ๕ คน ๕ วัน ครั้นณวันพุธแรม ๗ ค่ำ
 เดือน ๓ ขกนลัปตศก เวลาเช้ากองทัพเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระ

ทุกชนิด ขึ้นสะในเคอขันวนชิสเตอร์บนเซนรี บัสตนคนชัมมพร้อม
 สำหรับขนมข้งทั้งไถเข้าตากกขกระตักน้ำ คายหอกແหลนหลาวง้าวทวน
 ประจำอย่าห่างตัว อย่างวงเหงาเมามวมิเป็นการ จงตั้งจิตรคิคอาจหาญ
 ให้เข้มขัน อนึ่งช่างมาเครื่องพาหะนะนั้นหมั้นตรวจตราผูกไว้ให้แน่นหนา
 ประจำท ถ้าเห็นข้าศึกไพร่แปลกปลอมมา ถ้าแลเขาน้อยกว่าเร่งจับเอา
 ถ้าเขามากกว่าเราให้ให้ร้อง ท้วทุกค้ำนทุกกองชาวทหารทั้งหลายเอย
 อีย โส้หยุดค้ำลงแล้ว ลูกทัพนายกองรับว่าระคะวา พร้อมท้วกัน
 ค้เกราะเคาะไม้เสียงสนั่นนฤนาท ได้ประกาศตรวจทัพทั้ง ๔ ค้ำน การ
 เป็นต้นแต่ที่นั้นทุกค้ำนไป รุงขนวนพฤทส์ขค้แรม ๘ ค้ำ เตือน ๓ เวลา
 เข้าโมง ๑ กข ๕๒ นาที ยกกองทัพออกจากห้วยหินลับไปพันเขตรเวียน
 ในสย เข้าแขวงเวียนท่ายถงวัดบ้านทุม เวลาบ่าย ๒ โมง ๒๐ นาที
 พกคนหนง

ณวันศักรแรม ๘ ค้ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง ๕๐ นาทียกแต่บ้านทุมไป
 ๓ ชั่วโมงครึ่ง ถันทขามนางมข้างตอนปลายลิก ๒ ค้อกแคขประมาณ
 ๑๐ ค้อกเคษ เป็นเขตรแขวงเวียนเสงกขเวียนท่ายต่อกัน น้านั้น
 ตอนข้างไตค้อกลงมาหลายคนวนทเรือแพเดินไค้ กว้างประมาณ ๒ เส้น
 ลกขงโส้ไหลตกกลงลำแม่น้ำของผ้งตวนออกตรงข้ามฟากตวันตกข้างโน้น
 ฅบ้านโพนแพงแขวงเมืองโพนพิสัย คั้นยอคนำขนไปอยู่หนองเป็ดเวียน
 ค้งทางเดิน ๕ คั้น เมื่อข้าพเจ้าไปถึงให้คนลงหยั่งกลางหนองน้ำคั้น
 ค้อกค้ขกว่า วัดปากหนองกว้างวาหนึ่งยาว ๒ วา ซึ่งว่านจะให้เห็น
 ไค้ว่าพนแผ่นดินแขวงเมืองพวน สูงกว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตวันออกมาก

แต่จากที่ขามนางมไปอีก ๒ โมง ๔๕ นาที ถึงวัดร้างบ้านเพ็ชรียงหลวง
 เวลาบ่าย ๒ โมง ๔ นาทีหยุดพักที่ตำบลนั้นเป็นเขตรเวียงแสง คนกองทัพ
 ออกเที่ยวหาเสบียงอาหาร ได้เข้าเปลือกเข้าเหินยวซึ่งฝังไว้ในหลุม
 หลายหลุม หลุมละ ๑๐๐ สัก ๒๐๐ สักขึ้นไปจนถึง ๕๐๐ สักเศษ ถ้า
 จะนับเป็นเกวียนหลายสิบเกวียน ขนจ่ายนายไพร่ทุกหมวดกองบริบูรณ์
 ทั่วหน้า เขายังเหลือ ๓๐ เกวียนกว่า ข้าพเจ้าให้รวบรวมตั้งยุ้งฉาง
 จัดนายทัพนายกองกับไพร่พอสมควรอยู่รักษาไว้ จะได้เป็นกำลังกองทัพ
 ต่อไป รุ่งขึ้นเวลาเช้าประมาณ ๔ โมงเศษ ทรงเหืองคอกกรมการผู้ใหญ่
 ในพวกลาวชาวพวน ซึ่งไปยอมที่อยู่กับช่อ ๆ ใช้ให้ถือหนังสือมาฉบับ
 หนึ่งความว่า ช่อจะถูกษาหาฎาให้ตกลงพร้อมกันก่อนจึงจะมายอมที่
 ใหญ่กองทัพตั้งร่อย่อย่าให้ยกออกไป ช่อกลัวเป็นอันมาก ข้าพเจ้าทำ
 หนังสือตอบฉบับหนึ่งว่าจะยกออกไปตั้งช่อเป็นผู้รักษาเมืองพวน จึงจะ
 สมควรเป็นเกียรติยศกำหนดเขตแดนให้ อย่ามีความสงสัยที่จะรบกวน
 กระทำร้ายอันตรายแก่พวกช่ออย่างหนึ่งอย่างไรเป็นอันไม่มี ตามที่ช่อ
 พุจฉาสัญญาไว้แต่ก่อนกับพระยาพิไชยทุกประการ ให้ทรงเหืองถือกลับไป
 ไปแล้วทำหนังสือประกาศเขาร้องในกองทัพอีกหลายฉบับ ความเหมือน
 กับตอบช่อนั้น เพื่อให้เวียงกวนกรมการไพร่พลพวนที่ไปยอมที่อยู่
 กับช่อ โดยมากมีความมานะว่าช่อจะเป็นผู้รักษาย่านเมืองไม่ยอมให้ จะได้
 แดกหนีออกจากช่อก็จะหย่อนกำลังลง แลพวกที่เข้าหาฎาอยู่ในกองทัพ
 จะกลับสวนสอความไปถึงช่อก็เป็นการตีพักอยู่ที่นั่น ๒ คืน ๒ วัน